

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΣΤΑ ΜΜΕ

Πρόλογος της επιμελήτριας του αφιερώματος

Η παρούσα εργασία περιλαμβάνει δοκίμια Καθηγητών Πανεπιστημίων από την Ελλάδα και την Ιταλία που ασχολούνται με την αντιμετώπιση του πόνου του πολίτη στη δημόσια σφαίρα και ειδικότερα στο χώρο της νεότερης δημοσιογραφίας και της πολιτικής. Η έννοια της προσωπικής, αλλά και πανανθρώπινης εμπειρίας του πόνου δεν περιορίζεται στη φυσική ή την ψυχολογική μόνο διάσταση, αλλά εν προκειμένω περιλαμβάνει τα μεγάλα και σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα για τα οποία οι άνθρωποι καταφεύγουν στα μέσα μαζικής επικοινωνίας και ιδίως τα τηλεοπτικά. Από την πλευρά τους τα ΜΜΕ αντιμετωπίζουν τα ζητήματα αυτά συχνά με τάσεις δραματοποίησης των γεγονότων και ενοχοποίησης του κοινού. Κατά κανόνα το συλλογικό υποβαθμίζεται, ενώ αντίθετα το ατομικό και δη το αρνητικό ατομικό παράδειγμα μεγεθύνεται για να εξαργυρωθεί στη συνέχεια ή να ανταλλαγεί με συγκεκριμένα διαφημιστικά «πακέτα». Αποτέλεσμα είναι να καλλιεργείται η σύγχυση του τηλεθεατή, η παθητικότητα και η ηττοπάθεια, η μοιρολατρία, η κατάθλιψη και ασφαλώς ο πανικός στα μαζοποιημένα κομμάτια μιας κοινωνίας που βρίσκεται σε πολύχρονη και βαθιά κρίση.

Καταρχάς, η Χρυσούλα Λασκαράτου παρουσιάζει τα ευρήματα της μακρόχρονης έρευνάς της σχετικά με τη λειτουργία της ελληνικής γλώσσας στην απεικόνιση του πόνου στο λόγο θεραπευτών – ασθενών. Η ανάλυσή της αποκαλύπτει ότι οι διάφορες ρηματικές απεικονίσεις του πόνου που παρατηρήθηκαν στους ελληνικούς διαλόγους χρησιμοποιούνται από τον πάσχοντα για να εκφράσει μάλλον παρά για να περιγράψει την επώδυνη αίσθηση. Επίσης, υποστηρίζει ότι σε αντίθεση με τις ρηματικές δομές, οι ονοματικές έχουν στο σύνολό τους περισσότερο περιγραφική παρά εκφραστική λειτουργία. Παρά όμως την ποικιλία των γλωσσικών μέσων που διαθέτει ο πάσχων όταν προσπαθεί να επικοινωνήσει τον πόνο του με κοινωνικά αποδεκτούς όρους, η συγγραφέας αναρωτιέται μήπως τελικά ο πόνος παραμένει μια έντονα μοναχική εμπειρία.

Στη συνέχεια, ο Βασίλης Αναγνωστόπουλος, υποστηρίζοντας την ανάγκη για βαθύτερη κατανόηση της θεραπευτικής αξίας που έχει η αφήγηση στο χώρο της ιατρικής, ανοίγει δρόμους για μια ενδελεχή μελέτη της «ιατρικής αφηματολογίας» ή της «αφηγηματικής δεοντολογίας». Ιδιαίτερη αναφορά κάνει στην αμοιβαία «αυτοαποκάλυψη» μεταξύ ασθενούς και γιατρού και εξηγεί γιατί μέσω των αφηγήσεων μπορούμε να παρακολουθήσουμε τις βαθύτερες ψυχικές και διανοητικές αλλαγές που επέρχονται στον ασθενή. Προσέτι, στο κείμενο παρουσιάζεται ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η αφήγηση στο χώρο της ιατρικής και αναλύεται η συμβολή της

θεραπευτικής αφήγησης στην ανακούφιση του πόνου. Άλλωστε, όπως σημειώνει, η πρακτική αξία της αφήγησης ανάγεται σε πολύ παλαιούς χρόνους.

Ο στόχος του κειμένου του Ζήση Παπαδημητρίου είναι η παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο η τηλεόραση διαχειρίζεται τις διάφορες μορφές του ανθρώπινου πόνου. Όπως υποστηρίζει, συστατικό στοιχείο των πρακτικών με τις οποίες λειτουργεί διεθνώς το καπιταλιστικό σύστημα εξουσίας είναι μεταξύ άλλων και η στρατηγική του φόβου. Ο φυσικός φόβος των ανθρώπων εξελίσσεται σταδιακά σε «φόβο της εξουσίας». Η τηλεόρασης λειτουργεί ως μεταφορικός ιμάντας αποδόμησης της κοινωνικής συνοχής, καθώς η δραματοποίηση των γεγονότων ενεργοποιεί υφιστάμενες ανασφάλειες των ανθρώπων, με αποτέλεσμα να καλλιεργείται αντί της συλλογικής συνείδησης ο άκρατος ατομικισμός. Η ενεργοποίηση των ενδόμυχων φόβων των πολιτών τούς καθιστά ιδεολογικά ευάλωτους, έτοιμους να αποδεχτούν τις εκάστοτε επιλογές του πολιτικού συστήματος.

Η Άννα Παναγιωταρέα εξειδικεύει στην τηλεοπτική εμπορευματοποίηση του πόνου. Περιγράφει την τηλεοπτική «τελετουργία» του πόνου στην οποία ο τηλεθεατής καλείται να λειτουργήσει βάσει της συμπόνιας που θα προκαλέσει τη «συναισθηματική αλληλεγγύη» του, αλλά και της ανακούφισης που αισθάνεται, επειδή ο πόνος αναφέρεται σε ένα άλλο πρόσωπο και όχι στον ίδιο. Στόχος του μέσου είναι η ενεργοποίηση της περιέργειας του τηλεθεατή που επιτυγχάνεται με την επινόηση μιας ολοκληρωμένης αφήγησης με πραγματικά ή φανταστικά στοιχεία. Η αφήγηση αυτή δημιουργεί ανάμεσα στο θύμα του πόνου και τον τηλεθεατή πολλές φορές μία σχέση «ταύτισης». Αυτή η τυπική διαδικασία παραγωγής τηλεοπτικού θεάματος με προϊόν τον πόνο που προσφέρεται για κατανάλωση συνιστά και την εμπορευματοποίησή του. Η μελέτη περιλαμβάνει και μία σύντομη αναδρομή της εμφάνισης του πόνου στον Τύπο.

Η Ευαγγελία Κούρτη επικεντρώνεται στις συνέπειες της δημοσιότητας που αποκτούν τα παιδιά θύματα της βίας και οι οικογένειές τους όταν πολιορκούνται από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Καταλεπτώς, αναλύει το μπλογκ που δημιούργησαν οι γονείς ενός παιδιού θύματος εγκληματικής πράξης από συνομηλίκους του ως μορφή αντίστασης στον τρόπο προβολής του θέματος από τα κυρίαρχα μέσα. Με βάση τα θέματα που προβάλλονταν στις αναρτήσεις των γονέων (ως ένα είδος μαρτυρίας μιας οικογένειας της οποίας η υπόθεση έχει υπερπροβληθεί), μας προσφέρει μια σφαιρική αντίληψη του τρόπου με τον οποίο τα μέσα κατασκευάζουν τα «γεγονότα» και φτιάχνουν την ατζέντα για τον ευρύτερο δημόσιο διάλογο σχετικά με την παιδική ηλικία, αναγνωρίζοντας ή παραγνωρίζοντας τα ανθρώπινα δικαιώματα των παιδιών θυμάτων και των οικογενειών τους.

Ο Ηλίας Κουρκούτας εξετάζει με τρόπο κριτικό το «αφήγημα» των ΜΜΕ για την αναπηρία. Υποστηρίζει ότι σε μεγάλο βαθμό οι σύγχρονες απεικονίσεις των ελληνικών ΜΜΕ παραμένουν δέσμιες συγκεκριμένων «διπολικών» αντιλήψεων και δεν ανταποκρίνονται καθολικά στην πραγματικότητα. Εστιάζουν είτε την εικόνα του αβοήθητου, απελπισμένου και τραγικού πλάσματος, όπως είναι ο ανάπηρος, είτε αντίθετα στην εικόνα του ήρωα που μάχεται ενάντια στην ίδια του τη φύση και τους περιορισμούς που αυτή του επιβάλλει μέσα από παραδείγματα αναπήρων που έχουν καταφέρει σπάνια επιτεύγματα (π.χ. στον αθλητισμό). Η κυριαρχία συγκεκριμένων

απεικονίσεων προωθεί μία διαστρεβλωμένη αναπαράσταση των ατόμων αυτών και έχει αρνητική επίδραση στην αντίληψη του μέσου πολίτη για το πώς αντιμετωπίζεται η αναπηρία. Κυρίως όμως συντηρεί μία σχέση ασυμμετρίας ανάμεσα σε ένα φυσιολογικό πολίτη και ένα πολίτη με αναπηρία.

Για την «εικονογράφηση» του σωματικού πόνου στις φαρμακευτικές διαφημίσεις γράφει ο Περικλής Πολίτης. Αντλεί το υλικό του κυρίως από τη διαδικτυακή επαγγελματική τράπεζα διαφημίσεων adbank. Με εργαλείο του τη θεωρία της διαλογικότητας του M. Bakhtin επιχειρεί να δείξει ότι στη διαφήμιση ο σωματικός πόνος πραγματοποιείται, καθώς απογυμνώνεται από τη συμβολική του και ευτελίζεται ως κακέκτυπο φόβητρου. Όπως υποστηρίζει το διαφημιστικό μήνυμα κτίζεται με τρόπο που να εξυπηρετεί τη «δραστηριότητα» των φαρμάκων η οποία μεταφράζεται σε μια γραμματική και ρητορική ουσιοκρατία. Επισημαίνει ότι ο εκλαϊκευτικός λόγος της διαφημιστικής φαρμακολογίας προσανατολίζεται στη μεταφορά και όχι στην κυριολεξία του επιστημονικού λόγου. Ακόμη και οι κυριολεκτούσες περιγραφές του πόνου διατηρούν το ίχνος νεκρών ή αδρανών μεταφορών από παλαιότερες περιόδους της γλώσσας.

Ο Οδυσσέας Μουζάς υποστηρίζει ότι η διαχείριση του πόνου από τα ΜΜΕ δεν μπορεί να γίνει κατανοητή αν ο πόνος, τα ίδια τα ΜΜΕ και το κοινό τους δεν ενταχθούν σε ένα σύστημα που περιλαμβάνει τον τρόπο με τον οποίο ερχόμαστε στη ζωή, που μεγαλώνουμε και που εντασσόμαστε στην κοινωνία ως ενεργά της μέλη. Όπως παρατηρεί, ένα από τα ουσιαστικά εργαλεία χειραγώγησης των πολιτών είναι η πρόκληση του ψυχικού πόνου που έχει γενικευθεί σήμερα από τους περισσότερους τηλεοπτικούς σταθμούς. Η ψυχολογική χειραγώγηση επιτυγχάνεται με τον ερεθισμό των συναισθημάτων και τη διέγερση του δεξιού εγκεφάλου. Αν δεν γίνεται επεξεργασία των ερεθισμάτων μέσα από το αξιακό σύστημα του ατόμου, με ερωτήματα και αμφισβητήσεις, η αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων γίνεται δεδομένη. Και συμπεραίνει ότι η ισχυροποίηση των αξιών του ατόμου, η προσεκτική ανάλυση των πληροφοριών και η ισχυροποίηση των διαπροσωπικών σχέσεων αποτελούν πιθανόν τη λύση για αντίσταση σε μεθόδους ελέγχου και ποδηγέτησης.

Ο Ευστράτιος Παπάνης επισημαίνει ότι η κρίση των μέσων μαζικής επικοινωνίας αντικατοπτρίζει την υποτίμηση των αξιών, τη μείωση του κοινωνικού κεφαλαίου, της εμπιστοσύνης και της αλληλεγγύης στην ελληνική κοινωνία η οποία, μεταξύ άλλων οδήγησε στη νομισματική αναταραχή και την απώλεια της εθνικής και πολιτικής αξιοπρέπειας. Στο άρθρο του περιγράφει τις κυρίαρχες εκείνες κοινωνιολογικές θεωρίες οι οποίες εξηγούν τη σημερινή κατάσταση στο χώρο των ΜΜΕ όπου η ποιότητα του νοήματος και του κοινωνικού διαλόγου έχουν υποχωρήσει. Όπως συμπεραίνει, οι υποθέσεις ότι τα ΜΜΕ παραμορφώνουν την πραγματικότητα δίνοντας έμφαση στο ατομικό έναντι του συλλογικού, χρήζουν βαθύτερης διερεύνησης.

Στόχος του άρθρου της Φανής Κουντούρη είναι να θεωρήσει τις σχέσεις ΜΜΕ και κοινού υπό το πρίσμα της μεσοποίησης από τα ηλεκτρονικά, κυρίως, ΜΜΕ των βιωμάτων των πολιτών. Οι καθημερινές και επίπονες, ορισμένες φορές, εξατομικευμένες εμπειρίες των πολιτών στις δημόσιες υπηρεσίες, στα νοσοκομεία, στις λαϊκές αγορές και τα σούπερ μάρκετ συγκροτούνται σε προβληματικές κατηγορίες που επιζητούν ρύθμιση την οποία εν μέρει αναλαμβάνει ο δημοσιογράφος. Η συγγραφέας

αναφέρεται σε μία κατηγορία ειδήσεων που αναδείχθηκε και κυριάρχησε κυρίως στον τηλεοπτικό και ενημερωτικό τομέα καθόλη τη δεκαετία του 2000, προτού η οικονομική κρίση αλλάξει ριζικά τη δημοσιογραφική ατζέντα και το δημόσιο ενδιαφέρον. Υποστηρίζει ότι με την ανάδειξη των ζητημάτων αυτών τα ΜΜΕ αναλαμβάνουν δύο βασικές πολιτικές λειτουργίες: αφενός, εκπροσωπούν τους πολίτες που υφίστανται τις συνέπειες των προβλημάτων και αφετέρου, συμμετέχουν ενεργά τόσο στη διαχείρισή τους όσο και στην επίλυσή τους. Θεωρεί ότι οι δύο αυτές μιντιακές πρακτικές απολήγουν σε νέες μορφές πολιτειότητας με βασικά στοιχεία: την εξατομικευμένη συμμετοχή στη δημόσια ζωή, την αποδυνάμωση της συλλογικής δράσης, τον καταταμαχισμό των κοινωνικών προβλημάτων, την προσωποποίηση της επίλυσής τους και την απονομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας να παρεμβαίνει προς όφελος των πολιτών.

Η Marina Geat μας μεταφέρει την εμπειρία των ιταλικών μέσων μαζικής επικοινωνίας των δύο τελευταίων δεκαετιών. Γράφει για το θέμα του χειρισμού της λέξης «αγάπη» στη γλώσσα των ΜΜΕ και της πολιτικής στην Ιταλία. Πρωτίστως σπεύδει να επισημάνει ότι σε αυτό το χρονικό διάστημα παρατηρήθηκε μία άνευ προηγουμένου σύγκλιση μεταξύ πολιτικής και ΜΜΕ στη χώρα της που συνέβαλε στη διατήρηση του «φαινομένου Μπερλουσκόνι». Ανάμεσα σε άλλα πραγματεύεται τη διαχείριση της πειθούς, της γοητείας και της σπλαχνικότητας στο πλαίσιο του σφιχτού εναγκαλισμού των μέσων ενημέρωσης με την πολιτική εξουσία σε βάρος τελικά της αποτελεσματικότητας των παρεμβάσεων στη σφαίρα της πολιτικής. Θίγει καίρια ζητήματα που σχετίζονται με την έννοια της δημοκρατίας και της «βιντεοκρατίας» που μπορεί και μεταμορφώνει τα λάθη της πραγματικότητας μόνο στα επίπεδα της εικόνας και της φαντασίας και επιχειρηματολογεί υπέρ της άποψης ότι η γλώσσα παραμένει ένα θεμελιώδες εργαλείο της εξουσίας που στα ολοκληρωτικά πολιτικά συστήματα επιμένει να αποπλανεί και να χειραγωγεί.

...

Τέλος, η υπογράφουσα αναλύει το φαινόμενο της παρατηρούμενης μετατόπισης του κέντρου βάρους της επικοινωνίας των σύγχρονων ραδιοτηλεοπτικών μέσων μαζικής επικοινωνίας από την πληροφόρηση της κοινής γνώμης στη διαχείριση του πόνου του πολίτη και τη συγκινησιακή χειραγώγησή του. Στην εργασία τεκμηριώνεται η σταδιακή καθιέρωση της διεκπεραιωτικής λειτουργίας του δημοσιογραφικού λόγου που στόχο έχει να «θεραπεύσει» κοινωνικά ζητήματα και προβλήματα των τηλεθεατών και όχι να τους ενημερώσει για τα διάφορα γεγονότα. Η διεκπεραιωτική λειτουργία υποβιβάζει το δημοσιογραφικό λόγο σε ένα εργαλείο που με όχημα τη γλώσσα, περιορίζεται στη διαχείριση του συγκεκριμένου και της ανάγκης, έτσι όπως αυτή τυχαία και περιστασιακά καθορίζεται κάθε φορά ή προκύπτει σε σχέση με τα ελλείμματα και τις αδυναμίες της δημόσιας διοίκησης και άλλους παράγοντες.

*Σημείωση: Η έκδοση σέβεται πλήρως τη μορφή και τη διάταξη των σημειώσεων και των βιβλιογραφικών αναφορών, όπως ο συγγραφέας του κάθε δοκιμίου επέλεξε να διαμορφώσει.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ:
Πόνος και λειτουργίες της γλώσσας

Η λειτουργία της γλώσσας στη βιωματική εμπειρία του πόνου σε διαλόγους θεραπευτών–ασθενών

The function of language in the experiential domain of pain in doctor–patient dialogues

Χρυσούλα Λασκαράτου
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη

Υιοθετώντας τη θεωρητική άποψη ότι η γλώσσα *δεν απεικονίζει* απλώς την πραγματικότητα με *αντικειμενικό τρόπο* αλλά μάλλον *ανακατασκευάζει* την ανθρώπινη εμπειρία, θα παρουσιάσω εν συντομία τα σημαντικότερα ευρήματα της μακρόχρονης έρευνάς μου σχετικά με τη λειτουργία της ελληνικής γλώσσας στην απεικόνιση του πόνου στον λόγο θεραπευτών–ασθενών (Lascaratou 2007). Με αφετηρία τη φιλοσοφική συζήτηση του Wittgenstein (1953/1989) περί «ιδιωτικής γλώσσας» και τον ισχυρισμό της Scarry (1985) ότι είναι αδύνατον να μοιραστεί ή να εκφράσει κανείς τον σωματικό του πόνο λεκτικά, τίθεται το εξής κρίσιμο ερώτημα: Είναι άραγε εκφραστική ή περιγραφική η λειτουργία της γλώσσας στο βίωμα του πόνου, ή και τα δύο, και ποια από τις δύο λειτουργίες είναι πρωταρχική; Με βάση την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας θα υποστηρίξω ότι (α) στο σύνολό τους οι –στατιστικά επικρατέστερες– ρηματικές απεικονίσεις του πόνου (μέσω των τύπων του ρήματος *πονάω*) χρησιμοποιούνται από τον πάσχοντα πρωταρχικά για να εκφράσει ολιστικά τον πόνο του, ενώ (β) οι ονοματικές δομές με το ουσιαστικό *πόνος* και ειδικότερα οι μεταφορικές απεικονίσεις –στις οποίες ο πόνος αναπαριστάται ως ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΚΕΚΤΗΜΕΝΗ ΟΝΤΟΤΗΤΑ, ΑΥΤΟΒΟΥΛΗ ΚΙΝΟΥΜΕΝΗ ΟΝΤΟΤΗΤΑ, ή ΚΑΚΟΒΟΥΛΟΣ ΕΧΘΡΟΣ ΠΟΥ ΦΥΛΑΚΙΖΕΙ ΚΑΙ ΒΑΣΑΝΙΖΕΙ ΑΝΕΛΕΗΤΑ– έχουν συνολικά περισσότερο περιγραφική λειτουργία. Ωστόσο, η διάκριση μεταξύ έκφρασης και περιγραφής δεν είναι πάντοτε σαφής και απόλυτη.

Abstract

Adopting the view that language does *not* simply *objectively reflect* reality but rather *construes* human experience, I shall briefly present those aspects of my long-term

investigation of Greek pain-related naturally-occurring utterances (Lascaratou 2007), whereby their function within a medical context was explored. In the light of Wittgenstein's (1953/1989) "private language" argument and Scarry's (1985) claim that pain is essentially unsharable and inexpressible through language, a crucial question will be posed: Is the function of pain language expressive or descriptive, or both, and which one is primary in our everyday encounters? The data analysis will allow me to claim that (a) on the whole, the statistically prevalent processual (i.e. through the diverse *ponao* "I hurt" verb forms) framing of pain in Greek is used primarily to express the painful sensation holistically, while (b) *ponos* "pain" nominal constructions, and in particular metaphorically motivated ones –whereby pain is conceptualized as AN OBJECTIFIED POSSESSED ENTITY, A SELF-WILLED MOVING ENTITY, OF A MALEVOLENT, IMPRISONING AND RUTHLESSLY TORTURING ENEMY– have an overall stronger descriptive function. However, it will be argued, the distinction between expression and description cannot always be sharply drawn.

1. Συναίσθημα και γλώσσα

Η σχέση μεταξύ γλώσσας και συναισθήματος έχει αποτελέσει αντικείμενο επιστημονικής μελέτης μέσα από ένα αρκετά ευρύ φάσμα θεωρητικών προοπτικών. Ο τρόπος με τον οποίο η γλώσσα συνδέεται με το συναίσθημα σε μια συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση καθορίζεται από τη θεώρηση του συναισθήματος μέσα στο πλαίσιο της θεωρίας αυτής.

Έτσι, σύμφωνα με την οικουμενιστική (universalist) προσέγγιση στο συναίσθημα που διατυπώνεται κυρίως στο έργο των σύγχρονων νευρο-επιστημόνων LeDoux (1998) και Damasio (1999) καθώς και στο έργο των ψυχολόγων Izard (1977, 1992) και Ekman (1980, 1992, 1993) υπάρχει ένα περιορισμένο σύνολο βασικών –βιολογικά προκαθορισμένων– πανανθρώπινων συναισθημάτων, όπως ο θυμός, η αποστροφή, η απόλαυση, ο φόβος, η θλίψη και η ντροπή, τα οποία απαντούν σε όλες τις γλώσσες και τους πολιτισμούς. Αυτή η προσέγγιση –η οποία ουσιαστικά απηχεί τη θεωρία του Δαρβίνου– συνεπάγεται μια «σχισματική» (separatist) άποψη για τη γλώσσα και το συναίσθημα: Η γλώσσα και τα συναισθήματα θεωρούνται «δύο συντρέχοντα, παράλληλα συστήματα, εν χρήσει» (Bamberg 1997: 209), έτσι ώστε η έκφραση των συναισθημάτων μπορεί να προκαλέσει τη γλωσσική πραγμάτωση (Pavlenko 2002: 208).

Ωστόσο, τις τελευταίες δύο δεκαετίες, αυτή η «σχισματική» θεώρηση της γλώσσας και του συναισθήματος έχει γίνει αντικείμενο δυσμενούς κριτικής, ιδίως από ερευνητές που ακολουθούν διεπιστημονική προσέγγιση, όπως είναι η πολιτισμική ψυχολογία (cultural psychology), η κοινωνική κατασκευή (social construction), η γλωσσολογική ανθρωπολογία (linguistic anthropology), και πρωτίστως από όσους εργάζονται μέσα στο πλαίσιο της γνωσιακής σημασιολογίας (cognitive semantics), π.χ. Kövecses (1990, 1995, 2000, 2005, 2008), Niemeier & Dirven (επιμ) (1997), και Wierzbicka (1980, 1988, 1992, 1995, 1996, 1997, 1999). Μέσα από την προοπτική

που προσφέρει ο γνωσιακός προσανατολισμός, η γλώσσα γίνεται τώρα αντιληπτή ως στενά και δυναμικά συνδεδεμένη με το συναίσθημα και τη νόση. Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, η γλώσσα «δεν 'καθρεφτίζει' πια των κόσμο των συναισθημάτων αλλά αντίθετα τον κατασκευάζει και τον ανακατασκευάζει» (Pavlenko 2002: 209). Η έρευνα εστιάζει κυρίως στο κομμάτι της νόησης που εμπλέκεται στην αντίληψη της συναισθηματικής εμπειρίας μέσα από γλωσσικές κατηγορίες και, επομένως, μεγάλη σημασία αποδίδεται στη γλώσσα «στην αναζήτηση της κατανόησης γνωσιακών όψεων του συναίσθηματος και άλλων κοινωνικών φαινομένων» (Enfield & Wierzbicka 2002: 7). Επιπλέον, υποστηρίζεται ότι τα συναισθήματα γίνονται αντιληπτά με διαφορετικό τρόπο στις διάφορες γλώσσες και στους διάφορους πολιτισμούς: Κάθε γλώσσα επιβάλλει τη δική της κατηγοριοποίηση στα ανθρώπινα συναισθηματικά βιώματα. Η Wierzbicka μάλιστα επιχειρηματολογεί εναντίον του εθνοκεντρισμού (ethnocentricity) που υποκρύπτεται κάτω από την άποψη ότι οικουμενικά συναισθήματα όπως η θλίψη ή ο θυμός μπορούν να προσδιοριστούν διαγλωσσικά με βάση τις αγγλικές λέξεις *anger* ή *sadness*. Σύμφωνα με τη Wierzbicka, τέτοιες λέξεις είναι απλές «ετικέτες» –δηλαδή πολιτισμικά τεχνουργήματα– της Αγγλικής γλώσσας και δεν αντιστοιχούν απαραίτητα σε αισθήματα που εκφράζονται με παρόμοιες ετικέτες/όρους σε άλλες γλώσσες.

2. Πόνος και γλώσσα

Περνώντας τώρα στην πολύπλοκη, προσωπική και πανανθρώπινη εμπειρία του πόνου, παρατηρούμε ότι η συναισθηματική του διάσταση είναι ευρέως αποδεκτή ως μία από τις θεμελιώδεις ιδιότητές του, αν και ο πόνος δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως συναίσθημα –με την αυστηρή έννοια του όρου– όπως ο φόβος, η οργή, η ντροπή, η θλίψη και η αγανάκτηση. Η συναισθηματική διάσταση της επώδυνης εμπειρίας προβάλλεται στον ορισμό που έχει διατυπώσει η Διεθνής Εταιρία για τη Μελέτη του Πόνου (International Association for the Study of Pain –IASP) (1979), σύμφωνα με τον οποίο ο πόνος είναι:

«Μια δυσάρεστη αισθητηριακή και συναισθηματική εμπειρία που συνδέεται με πραγματική ή δυνητική βλάβη των ιστών, ή που περιγράφεται με όρους τέτοιας βλάβης.»

Κατά συνέπεια, ο πόνος –αυτό το αναπόσπαστο και αναπόφευκτο κομμάτι της ανθρώπινης ύπαρξης– ορίζεται ως σωματική αίσθηση η οποία εν πολλοίς δεν μπορεί να διακριθεί σαφώς με βάση το αίτιο που την προκαλεί. Είναι πάντα τόσο υποκειμενική όσο και δυσάρεστη και επομένως γίνεται αντιληπτή ως συναισθηματική εμπειρία.

Ο διττός (αισθητηριακός-συναισθηματικός) χαρακτήρας του πόνου ερμηνεύεται από διάφορες προσεγγίσεις –όπως είναι η νευρο-επιστημονική θεωρία του Damasio και η ψυχαναλυτική ερμηνεία του πόνου κατά τον Freud– σε σχέση με τη διάκριση ανάμεσα στην προς τα έσω κατεύθυνση (εσωτερίκευση) της αίσθησης του πόνου και την προς τα έξω κατεύθυνση (εξωτερίκευση) των δυνητικά συνοδευτικών εξωτερι-

κών εκδηλώσεών του (βλ. Freud 1915a/1956, 1915b/1984, 1915c/1984 και 1926). Τέτοιες εκφάνσεις είναι σαφείς και χαρακτηριστικές εκδηλώσεις και συναισθηματικές αντιδράσεις, όπως οι εκφράσεις του προσώπου, η κραυγή, ο θρήνος και ο κλαυθμός. Μέσα από τη φιλοσοφική του θεώρηση, ο Wittgenstein (1953/1989) υποστηρίζει ότι τα εξωτερικά σημάδια του πόνου είναι τα μοναδικά κριτήρια στα οποία μπορεί κανείς να στηριχτεί για να αναγνωρίσει την επώδυνη αισθητηριακή εμπειρία κάποιου άλλου, δηλαδή, ο πόνος του άλλου μόνο με έμμεσο τρόπο μπορεί να γίνει αντιληπτός. Με τα λόγια του Wittgenstein (*ibid.*: 89, § 246) «μόνο εγώ γνωρίζω αν πραγματικά πονάω, ενώ αντίθετα κάποιος άλλος μπορεί απλώς να το φανταστεί».

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι οι άνθρωποι χρησιμοποιούν και τον λόγο προκειμένου να δηλώσουν ότι πάσχουν από κάποιο πόνο. Επομένως, η δημόσια συμπεριφορά που μπορεί να συνοδεύει τον πόνο περιλαμβάνει και μια γλωσσική διάσταση, δηλαδή λεκτικές εκφράσεις και περιγραφές, μέσω των οποίων ο πάσχων προσπαθεί να καταστήσει ορατή την, κατά τα άλλα αόρατη, εσωτερική του εμπειρία. Έτσι, η γλώσσα είναι εκείνη που επιτρέπει στον πόνο να ξεφύγει από τα όρια του προσωπικού βιώματος, να αποκτήσει δημόσιο χαρακτήρα και να γίνει μέρος της κοινωνικής πραγματικότητας.

Ωστόσο, η Elaine Scarry (1985: 3-6) έχει υποστηρίξει ότι ουσιαστικά δεν είναι δυνατόν ούτε να μοιραστεί ούτε να εκφράσει κανείς τον σωματικό του πόνο λεκτικά, ο πόνος δηλαδή αντιστέκεται στη γλώσσα. Σύμφωνα με την Scarry, η αντίσταση του πόνου στη γλώσσα είναι αυτό που καθιστά αδύνατον το να μοιραστεί κανείς τον αόρατο σωματικό πόνο κάποιου άλλου. Επιπλέον, ισχυρίζεται (*ibid.*: 4), «Ο σωματικός πόνος δεν αντιστέκεται απλώς στη γλώσσα αλλά την καταστρέφει δραστικά, καθώς προκαλεί μια οπισθοδρόμηση σε μια προ-γλωσσική κατάσταση, στους ήχους και τις κραυγές που ένα ανθρώπινο ον παράγει πριν κατακτήσει τη γλώσσα». Εντούτοις, η Scarry κάνει μια σημαντική διαπίστωση (*ibid.*: 13) όταν υποστηρίζει ότι, παρά την αδυναμία έκφρασης του πόνου, «κάτω από την πίεση της επιθυμίας να εξαλειφθεί ο πόνος, ένα τουλάχιστον αποσπασματικό μέσο λεκτικοποίησης υπάρχει στη διάθεση τόσο εκείνων που υποφέρουν οι ίδιοι όσο κι εκείνων που επιθυμούν να μιλήσουν εκ μέρους άλλων».

Τη γλώσσα του πόνου συσχετίζει με τις κραυγές, τα βογκητά και άλλες προ-γλωσσικές πρωτόγονες αντιδράσεις και ο Wittgenstein (1953/1989) στην περίφημη φιλοσοφική του συζήτηση περί «ιδιωτικής γλώσσας» (“private language argument”). Στη συζήτηση αυτή μας καλεί να φανταστούμε μια –διαφορετική για το κάθε άτομο– ιδιωτική γλώσσα, μια υποθετική δηλαδή γλώσσα, στην οποία θα μπορούσε κάποιος να εκφράζει τα εσωτερικά του βιώματα και υποστηρίζει ότι η γλώσσα αυτή θα ήταν ιδιωτική και με την έννοια ότι θα γινόταν κατανοητή αποκλειστικά και μόνο από το συγκεκριμένο άτομο. Κατά συνέπεια, επιχειρηματολογεί, μια τέτοια ιδιωτική γλώσσα δεν θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως μέσο για τη δημοσιοποίηση και καταξίωση του πόνου. Ο Wittgenstein υποστηρίζει ότι κάθε άνθρωπος μπορεί να δημοσιοποιήσει τον πόνο του μόνο με τη βοήθεια της κοινής καθημερινής γλώσσας, αφού διδαχθεί να συνδέει τη λέξη «πόνος» με την προσωπική του επώδυνη εμπειρία, όπως περίπου συσχετίζει το όνομα ενός χρώματος με την ιδιαίτερη, προσωπική εντύπωση του χρώ-

ματος που έχει σχηματιστεί μέσα του. Η απάντηση την οποία ο Wittgenstein προτείνει για το ερώτημα σχετικά με το πώς γίνεται η συμβατική σύνδεση των γλωσσικών συμβόλων του πόνου –λέξεων και εκφράσεων– με το ίδιο το βίωμα του πόνου, πώς δηλαδή επιτυγχάνεται η καθιέρωση και η εκμάθηση των συμβόλων αυτών, είναι η εξής: Κάθε άνθρωπος στην παιδική του ηλικία διδάσκεται –κάπως αφύσικα– να χρησιμοποιεί συγκεκριμένες λέξεις-κλειδιά ως χαρακτηρισμούς για υποκειμενικές επώδυνες εμπειρίες, προκειμένου να υποκαταστήσει την κραυγή και άλλες πρωτόγονες, φυσικές εκδηλώσεις. Έτσι, με τα λόγια του Wittgenstein, «η λεκτική έκφραση του πόνου αποτελεί υποκατάστατο της κραυγής και όχι περιγραφή του πόνου» (*ibid.*: 89 §244), κι έτσι συνιστά ουσιαστικά μέρος της ίδιας της επώδυνης εμπειρίας.

Η άποψη αυτή του Wittgenstein εγείρει το ερώτημα σχετικά με τον πρωταρχικό ρόλο της γλώσσας του πόνου, τη λειτουργία της ως μέσου έκφρασης ή/και περιγραφής. (Βλ. επίσης τους Gustafson 1979, Kenny 1973 και Kripke 1982.) Αναφερόμενος σε λεκτικοποιήσεις πόνου όπως “I am in pain”, θέτει το κρίσιμο ερώτημα: Πρέπει, άραγε, να ερμηνευτούν ως

- (α) περιγραφές μιας νοητικής κατάστασης, ή
- (β) ως κραυγές διαμαρτυρίας οι οποίες είναι πιο πρωτόγονες από κάθε περιγραφή και, επομένως, δεν έχουν τα τυπικά χαρακτηριστικά περιγραφών;

Ο Wittgenstein απαντάει το ερώτημα με το να κάνει μια σημαντική διάκριση ανάμεσα στον πρωταρχικό ρόλο εκφορών πόνου τις οποίες περιγράφει ως «εκδηλώσεις», «εκφράσεις», «φυσικές κραυγές» κλπ., αφενός, και πιο επιτηδευμένων, πιο εξεζητημένων χρήσεων των γλωσσικών πραγματώσεων του πόνου, αφετέρου. Έτσι, για τον Wittgenstein, η γλωσσική εκδήλωση του πόνου αποτελεί κατά κύριο λόγο έκφραση αυτής της αισθητηριακής εμπειρίας, δυνητικά όμως συνεπάγεται και περιγραφή της. Επιπλέον, η διάκριση μεταξύ έκφρασης και περιγραφής δεν είναι πάντα σαφής και απόλυτη, δεδομένου ότι επιτρέπει –μεταξύ της κραυγής και της περιγραφής– και ενδιάμεσες πραγματώσεις. Υποστηρίζει, δηλαδή, ότι υπάρχουν γλωσσικές εκφάνσεις που προσεγγίζουν περισσότερο είτε μια κραυγή είτε μια περιγραφή. Εν ολίγοις, οι γλωσσικές εκφορές του πόνου έχουν διττή λειτουργία: Για τον πάσχοντα, είναι αυτο-προσανατολισμένες εκφράσεις που απεικονίζουν το ίδιο του το βίωμα, ενώ, με το να μεταφέρουν πληροφορίες στους άλλους, μπορούν παράλληλα να λειτουργούν ως ετερο-προσανατολισμένες πληροφοριακές περιγραφές.

3. Η γλωσσική απεικόνιση του πόνου σε ελληνικούς διαλόγους θεραπευτών–ασθενών

Παρά την ποικιλία των προσεγγίσεων από τις οποίες ο πόνος έχει διερευνηθεί –ιατρικές (π.χ. Ashburn & Rice 1998, Borsook, LeBel & McPeck 1998, Melzack 1975, Melzack & Torgerson 1971, Melzack & Wall 1988, Wall & Melzack (επιμ.) 1989), ψυχολογικές, ανθρωπολογικές, φιλοσοφικές και ιστορικές (π.χ. Del Vecchio Good et al.

1992, Foucault 1991, Kugelmann 1999, Levinas 1988, 1991, Rey 1993/1998, Scarry 1985, Toombs 1993, Wittgenstein 1953/1989)– από καθαρά γλωσσολογική άποψη μέχρι σχετικά πρόσφατα ο πόνος δεν είχε μελετηθεί συστηματικά ούτε ενδο-γλωσσικά ούτε δια-γλωσσικά, με εξαίρεση τη λειτουργική ανάλυση εκφράσεων πόνου της Αγγλικής από τον Halliday (1998). (Βλ. επίσης Peters 2004, Bacchini 2008, Kövecses 2008, Terkourafi & Bali 2007.) Έτσι, βρέθηκα αντιμέτωπη με την πρόκληση να εισαγάγω τη γλωσσική μελέτη της απεικόνισης του πόνου στην Ελληνική, συνεισφέροντας στην ανάπτυξη αυτού του ερευνητικού πεδίου με δεδομένα μιας γλώσσας λιγότερο μελετημένης από την Αγγλική. Απώτερος στόχος της μακροπρόθεσμης αυτής έρευνας (Lascaratou 2007, Lascaratou 2008, Lascaratou & Hatzidaki 2002, Lascaratou & Marmaridou 2005) ήταν να απαντηθεί με έγκυρα εμπειρικά δεδομένα το ερώτημα σχετικά με το ρόλο της γλώσσας στο βίωμα του πόνου (βλ. Gustafson 1979, Kenny 1973, Kripke 1982, και Wittgenstein 1953/1989): Είναι άραγε η λειτουργία της εκφραστική ή περιγραφική, ή και τα δύο, και ποια από τις δύο είναι πρωταρχική;

3.1 Σχεδιασμός του υλικού και συλλογή των δεδομένων, θεωρητικό πλαίσιο και μέθοδος ανάλυσης

Το αντικείμενο της έρευνάς μου το προσεγγίζω στηριζόμενη στην άποψη ότι η αποτύπωση του πόνου στη γλώσσα δεν πραγματοποιείται απλά μέσω της σύνδεσης λέξεων-κλειδιών με επώδυνες αισθητηριακές εμπειρίες, αλλά κατά κύριο λόγο μέσω της αναπαράστασης αυτού του δυσάρεστου βιωματικού πεδίου με δομικά / γραμματικά σχήματα. Η άποψη αυτή απηχεί την ευρύτερη θεωρητική θέση σύμφωνα με την οποία η γραμματική παίζει θεμελιώδη ρόλο στην αποκάλυψη της ουσίας των καταστάσεων, δραστηριοτήτων και οντοτήτων, δηλαδή στην εννοιολογική αντίληψη της ανθρώπινης εμπειρίας γενικότερα (βλ. Gustafson 1979, Halliday 1998 και Wittgenstein 1953/1989). Με τα λόγια του Halliday (*ibid.*: 24), «Η γραμματική είναι η αέναη ενεργειακή πηγή γένεσης των σημασιών της γλώσσας (“the semogenic powerhouse of language”). Η γραμματική είναι το μέσο με το οποίο διαμορφώνεται ο κόσμος μας.» Προκειμένου, λοιπόν, να φτάσουμε στη βαθύτερη ουσία της πανανθρώπινης εμπειρίας του πόνου, προκύπτει η ανάγκη διεξοδικής μελέτης της γραμματικής πραγμάτωσής του.

Έτσι, η μελέτη αυτή της γλωσσικής πραγμάτωσης του πόνου στη Νέα Ελληνική εστιάζει στα ποικίλα δομικά σχήματα και τους τύπους του ρήματος *πονάω* καθώς και στις ονοματικές φράσεις με το ουσιαστικό *πόνος* που εντοπίστηκαν και αποδελτιώθηκαν από ένα εξειδικευμένο, ομοιογενές ηλεκτρονικό σώμα κειμένων (*corpus*). Το *corpus* αυτό περιλαμβάνει 131 αυθεντικούς διαλόγους (69.996 λέξεις) μεταξύ ασθενών και ατόμων ειδικευμένων σε διάφορους κλάδους των επιστημών υγείας (ιατρούς, φυσικοθεραπευτές και ψυχολόγους) που μαγνητοφωνήθηκαν μέσα σε μια περίοδο 22 μηνών.

Στη συλλογή ενός τέτοιου *corpus* προχώρησα διότι έκρινα απαραίτητο να εξετάσω τη γλώσσα που χρησιμοποιείται από *διαφορετικούς απλούς ανθρώπους* όταν

μιλούν *αυθόρμητα* για τον πόνο τους, το δε συγκεκριμένο πλαίσιο της ιατρικής διαδικασίας είναι ιδιαίτερα πρόσφορο, αφού εκεί εξ ορισμού ο σωματικός πόνος εκτίθεται –δηλαδή περιγράφεται ή εκφράζεται– ή ακόμη και προκαλείται. (Για την αξία εξειδικευμένων μικρών σωμάτων γλωσσικών δεδομένων «οριοθετημένων από το επίπεδο ύφους (register), το πεδίο λόγου (discourse domain) ή το περιεχόμενο (subject-matter)», βλ. de Beaugrande 2001: 23.) Η απόφασή μου να συλλέξω αυτού του είδους τα δεδομένα για τη μακροπρόθεσμη και ευρείας κλίμακας ερευνητική μου μελέτη υπαγορεύτηκε από μια από τις θεμελιώδεις αρχές της Γλωσσολογίας Σωμάτων Κειμένων (Corpus Linguistics): Σύμφωνα με την αρχή αυτή, στη διερεύνηση της χρήσης γλωσσικών δομών, το γλωσσικό αισθητήριο του ερευνητή πρέπει να καθοδηγείται και να συμπληρώνεται από πραγματικά τεκμήρια που έχουν συλλεγεί αντικειμενικά μέσα από ηλεκτρονικό corpus γλωσσικών δεδομένων, η παραγωγή των οποίων πρέπει να είναι φυσική και αυθόρμητη και όχι αποτέλεσμα εκμείσεως ή επινοήσεως (elicited or invented language). (Βλ. Sinclair 1991: 4, Deignan 1999a: 178, Deignan 1999b: 20 και Deignan 2005: 27, 88.) Έτσι, η επιλογή μιας τέτοιας επαγωγικής προσέγγισης («από τα δεδομένα στη θεωρητική ανάλυση») για τη διερεύνηση των γλωσσικών πραγματώσεων (λεξικο-φραστικών επιλογών, γραμματικών δομών και γλωσσικών μεταφορών) του πόνου υπήρξε συνειδητή και σκόπιμη.

Επιπλέον, στην ανάλυσή μου υιοθετώ τη θεωρητική άποψη ότι η γλώσσα δεν απεικονίζει απλώς την πραγματικότητα με αντικειμενικό τρόπο αλλά μάλλον ανακατασκευάζει την ανθρώπινη εμπειρία. Μέσα στο ευρύτερο αυτό πλαίσιο, η διερεύνηση της γλωσσικής διάστασης του πόνου στηρίχτηκε θεωρητικά στο συνδυασμό δύο μεθοδολογικά συμβατών θεωρητικών προτύπων και, συγκεκριμένα, αφενός της Λειτουργικής Γραμματικής του Halliday (1985/1994, 1998) για τη μελέτη του ρόλου της λεξικο-γραμματικής στην αναπαράσταση του πόνου και αφετέρου της γνωσιακής σημασιολογίας (Kövecses 1990, 1995, 2000, 2005, 2008, Lakoff & Johnson 1999 και Talmy 1988, μεταξύ άλλων) για την ανάλυση των εννοιολογικών μηχανισμών που ενεργοποιούν τις μεταφορικές απεικονίσεις του.

Στη μελέτη των γλωσσικών πραγματώσεων του πόνου υιοθετώ τον πολυσυζητημένο ορισμό που έχει δώσει η McCaffery (1972), ότι «πόνος είναι οτιδήποτε λείπει το πάσχον άτομο ότι είναι και υπάρχει οποτεδήποτε λείπει ότι υπάρχει». Ωστόσο, η φράση αυτή δεν θα πρέπει να παρερμηνευθεί ότι σημαίνει πως δεν υπάρχει πόνος όταν αυτός δεν λεκτικοποιείται. Άλλωστε, η σιωπή του πάσχοντος ατόμου μπορεί μερικές φορές να υπαγορεύεται από πολιτισμικές ή πνευματικές αξίες.

3.2 Συζήτηση των βασικών αποτελεσμάτων της έρευνας

Θα ήθελα τώρα να παρουσιάσω εν συντομία κάποια από τα ευρήματα της έρευνάς μου τα οποία μου έχουν επιτρέψει να υποστηρίξω συγκεκριμένες θέσεις σχετικά με τη λειτουργία της ελληνικής γλώσσας στην απεικόνιση του πόνου στον λόγο θεραπευτών-ασθενών.

Τα ακόλουθα θεμελιώδη ερωτήματα που έθεσε ο Halliday (1998: 11) σχετικά με

το χαρακτήρα της λεξικο-γραμματικής αναπαράστασης του πόνου έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη σύλληψη αυτής της μελέτης:

«Τι είδους στοιχείο είναι ο 'πόνος'; Είναι διαδικασία, (process), συμμετέχουσα οντότητα (participant), ιδιότητα (quality) ή συνθήκη (circumstance); Και σε σχέση με οποιοδήποτε από αυτά τα στοιχεία, είναι απλός ή πολύπλοκος; ... Με άλλα λόγια, πού εντάσσεται ο πόνος στη διαμόρφωση της καθημερινής εμπειρίας;»

Από τη στατιστική επεξεργασία των εμπειρικών δεδομένων της έρευνας προκύπτει ότι στα Ελληνικά η εμπειρία του πόνου απεικονίζεται πρωταρχικά ως διαδικασία (60.0%), μέσω ποικίλων δομικών σχημάτων και τύπων του ρήματος *πονάω*, κατά δεύτερο λόγο ως συμμετέχουσα οντότητα (38.4%), μέσω ονοματικών φράσεων με το ουσιαστικό *πόνος*, και σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις ως ιδιότητα (1.6%) μέσω επιθετικών προσδιορισμών (π.χ. επώδυνος, πονεμένος, κλπ.).

Η κυρίαρχη αυτή ρηματική απεικόνιση του πόνου στη γλώσσα μας μπορεί να ερμηνευτεί με βάση την υπόθεση που έχω διατυπώσει ότι η εμπλοκή (involvement) του πάσχοντος στην επώδυνη εμπειρία αποτελεί βασικό παράγοντα που καθορίζει τον χαρακτήρα της γλωσσικής πραγμάτωσής της και ότι, συγκεκριμένα, η εμπλοκή αυτή προβάλλεται κατεξοχήν όταν ο πόνος λεκτικοποιείται ως διαδικασία, δηλαδή μέσα από ρηματικές δομές. Η υπόθεσή μου αυτή βρίσκει θεωρητικό έρεισμα σε μια διάκριση που προτείνει η Wierzbicka (1992) στη διαγλωσσική και διαπολιτισμική της μελέτη σχετικά με τη γλωσσική αναπαράσταση των συναισθημάτων. Κατ' αυτήν, η απεικόνιση των συναισθημάτων μέσω ρηματικών τύπων αντανακλά την εννοιολογική αντίληψή τους ως εσωτερικών –οιονεί-εκούσιων– ενεργειών, ενώ η πραγμάτωσή τους μέσω επιθετικών προσδιορισμών συνδέεται με την εννοιολογική αντίληψή τους ως παθητικών καταστάσεων. Η στατιστική υπεροχή της απεικόνισης του πόνου μέσω δομικών σχημάτων και τύπων του ρήματος *πονάω* στους διαλόγους θεραπευτών–ασθενών αυτής της έρευνας υποδηλώνει ότι, στις εν λόγω ιατρικές συναντήσεις, οι ομιλητές της Ελληνικής προτιμούν την πιο ενεργή, άμεση και δυναμική απεικόνιση του πόνου.

3.2.1 Ο πόνος ως διαδικασία

Οι ρηματικές δομές που παρατηρήθηκαν πιο συχνά στους διαλόγους θεραπευτών–ασθενών είναι οι αμετάβατες (α) *πονάω / πονάς (εδώ)* (46.82%), (β) *πονάει (εδώ)* (19.66%), και (γ) *το χέρι μου (μού) πονάει* (14.75%), ακολουθούμενες από τις λιγότερο συχνές (δ) *με πονάει (εδώ)* (6.59%), (ε) *το χέρι μου με πονάει* (6.03%), (στ) *αυτό πονάει* (2.90%), (ζ) *(αυτό) με πονάει* (2.35%) και (η) *με πονάς / σε πονάω* (0.90%). Ως προς την έδρα του πόνου, παρατηρείται ότι στη μεγάλη πλειοψηφία των ρηματικών δομών, ο πόνος αναπαριστάται ολιστικά, δηλαδή σαν να εδρεύει στο σώμα του πάσχοντος συνολικά –και όχι μεμονωμένα σε κάποιο σημείο του– σαν μια εσωτερική δραστηριότητα ή μια αυτο-προκαλούμενη διαδικασία. Π.χ. *πονάω* ή *ο ασθενής πονάει* και πολύ σπανιότερα *πονάει το χέρι μου* ή *τη Μαρία την πονάει το χέρι της*.

Στη συζήτηση που ακολουθεί, θα επικεντρωθώ στα δύο ρηματικά δομικά σχή-

ματα με τη μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης στο corpus, δηλαδή στην αμετάβατη-προσωπική δομή *πονάω / πονάς* (εδώ) που αντιπροσωπεύει σχεδόν το 1/2 των δομών (46.82%) και στην αμέσως συχνότερη δομή, που είναι η αμετάβατη-απρόσωπη *πονάει* (εδώ) και καλύπτει το 1/5 (19.66%).

Με βάση την ανάλυση της Wierzbicka (1992) για τον εν πολλοίς αμετάβατο χαρακτήρα των ρημάτων που διαθέτει η Ρωσική για την έκφραση των συναισθημάτων, προτείνω ότι ο παρατηρούμενος κυρίαρχος αμετάβατος χαρακτήρας των ελληνικών ρηματικών τύπων στην απεικόνιση του πόνου μπορεί να ερμηνευθεί σαν μια ιδιαίτερη γραμματική ιδιότητα μέσω της οποίας προβάλλεται με ξεχωριστή ενάργεια η αντίληψη του πόνου ως μιας εσωτερικής δράσης ή μιας αυτο-προκαλούμενης διαδικασίας. Προτείνω, επίσης, ότι η στατιστική υπεροχή των εκδηλώσεων πόνου μέσω του αμετάβατου τύπου *πονάω* και του αμετάβατου-απρόσωπου *πονάει* μπορεί να αποδοθεί στο ότι τα αμετάβατα ρήματα γενικότερα (π.χ. *πεινάω, διψάω, φοβάμαι, πεθαίνω*) αναπαριστούν μια πιο «πρωτόγονη», άμεση και απλή μορφή λεκτικής έκφρασης αυτόματων αντιδράσεων, προσομοιάζουν δηλαδή με μια αυτόματη παιδική αντίδραση (βλ. τη σχετική ψυχογλωσσολογική μελέτη των De Bleser & Kauschke 2003). (Στα αποσπάσματα από τους διαλόγους θεραπευτών-ασθενών που παρατίθενται παρακάτω, οι ασθενείς και οι θεραπευτές αναφέρονται με τις συντομογραφίες Α και Θ αντίστοιχα.)

(1) Α: *Πονάω!*... Εδώ *πονάει*. Λιγότερο. Άμα το βοηθάς έτσι δεν πονάει τόσο πολύ. *Πονάει!*

Πιο συγκεκριμένα, προτείνω ότι στον λόγο του πάσχοντος ο αμετάβατος τύπος *πονάω* αποδίδει την εμπειρία του πόνου με τρόπο άμεσο, εν πολλοίς όπως μια κραυγή ή ένα επιφώνημα, έχει δηλαδή συχνά μια «επιφωνηματική» λειτουργία. Η επιφωνηματική λειτουργία του τύπου *πονάω* ενισχύεται από την παρατήρηση ότι πολύ συχνά συνεκφέρεται ή εναλλάσσεται με επιφωνήματα, που αποτελούν τα πιο εκφραστικά γλωσσικά σημεία (βλ. παρακάτω το προτεινόμενο συνεχές (continuum) της εκφραστικής-περιγραφικής λειτουργίας της γλώσσας του πόνου). Με άλλα λόγια, ο αμετάβατος τύπος *πονάω* συχνά εκφωνείται σαν αυτόματη αντίδραση στον πόνο και γίνεται μέρος της ίδιας της επώδυνης εμπειρίας, υποκαθιστώντας λίγο-πολύ το κλάμα (βλ. τα αποσπάσματα διαλόγων (2) και (3) παρακάτω). Προτείνω ότι η λειτουργία αυτή του τύπου *πονάω* απορρέει από την «ενσωμάτωση» του πάσχοντος στη διαδικασία του πόνου μέσω της ρηματικής κατάληξης πρώτου προσώπου και όχι από «κάποιο μεταφυσικό μυστήριο» (πρβλ. την προτεινόμενη από τον Kripke (1982: 145) ερμηνεία της γραμματικής απόδοσης του «εαυτού» κατά τον Wittgenstein).

Η διερεύνηση των διαλόγων θεραπευτών-ασθενών του corpus καταδεικνύει ότι ο αμετάβατος τύπος *πονάω* έχει μια επιπλέον πολύ σημαντική λειτουργία: Αποτελεί το βασικό λεκτικό μέσο με το οποίο ο πάσχων δημιουργεί μια ολιστική προοπτική, προκειμένου να συστηθεί ως πάσχουσα οντότητα, προτού προχωρήσει στην περιγραφή της επώδυνη κατάστασής του, προτού δηλαδή προσπαθήσει να προσδιορίσει τα χαρακτηριστικά του πόνου του και να εντοπίσει την έδρα του. Αυτή η ολιστική

προοπτική στην απεικόνιση του πόνου προκύπτει από την ένταση και ενάργεια με την οποία ο αμετάβαστος τύπος *πονάω* προβάλλει την εμπλοκή του πάσχοντος εαυτού στην επώδυνη αίσθηση. Κατά συνέπεια, το *πονάω* δεν είναι μόνο ο γλωσσικός τύπος που οι πάσχοντες χρησιμοποιούν πιο συχνά ως έκφραση πόνου (δηλαδή στη θέση ενός επιφωνήματος, ενός αναστεναγμού ή μιας κραυγής) αλλά αποτελεί επίσης και τον πιο κοινό γλωσσικό τύπο που χρησιμοποιούν οι ασθενείς ως μέσο για να ετοιμάσουν το έδαφος για την επικείμενη περιγραφή των ποικίλων χαρακτηριστικών του πόνου τους.

- (2) A: *Πονάω*, χρυσό μου παιδί. *Αχ! Αχ, Παναγίτσα μου!*
 Θ: (Γελάει.)
 A: Μην γελάς. *Αχ! Δεν υπάρχει σημείο που να μην πονάω...* δεξιά, δεν μπορώ να ακουμπήσω καθόλου ούτε στην καρέκλα.
- (3) A: *Πονάω!*
 Θ: Πού, μωρέ πονάς;
 A: *Πονάω!*
 Θ: Πού; Πού; Δείξε μου πού πονάς.
 A: Όλο.

Παρομοίως, στον λόγο των ασθενών το αμετάβαστο-απρόσωπο *πονάει* λειτουργεί πρωταρχικά σαν επιφώνημα ή κραυγή διαμαρτυρίας και όχι σαν περιγραφή του πόνου, υποκαθιστά δηλαδή την πρωτόγονη κραυγή με την έννοια του Wittgenstein (1953/1989). Όπως ο αμετάβαστος τύπος *πονάω*, έτσι και το αμετάβαστο-απρόσωπο *πονάει* πολύ συχνά συνεκφέρεται ή εναλλάσσεται με επιφωνήματα, πράγμα που ενισχύει την ερμηνεία μας για την επιφωνηματική του λειτουργία στον λόγο του πάσχοντος (βλ. τα αποσπάσματα διαλόγων (4) και (5) παρακάτω).

Επιπλέον, κατ' αναλογία με τα ρήματα που απεικονίζουν μετεωρολογικές διαδικασίες, π.χ. *βρέχει*, *χιονίζει*, *μπουμπουνίζει*, *φυσάει*, το αμετάβαστο-απρόσωπο *πονάει* επιτρέπει στον πόνο να αναπαριστάται σαν ένα φυσικό φαινόμενο το οποίο κατακλύζει, συνήθως απροσδόκητα, τον πάσχοντα –εν πολλοίς όπως μια απρόσμενη βροχή ή χιονόπτωση. Εξάλλου, στις δομές αυτού του τύπου ούτε ο πάσχων ούτε κάποιο μέρος του σώματός του πραγματώνονται γλωσσικά κι έτσι ο πόνος προβάλλεται σαν μια δυναμική διαδικασία που «ενσκήπτει» σε ένα πρόσωπο και απροσδιόριστο περιβάλλον.

- (4) A: Από εκεί αρχίζει και *πονάει*.
 Θ: (Γελάει.)
 A: *Αχ, καλέ, πονάει!!!*
- (5) A: *Ω...ω...ωχ!* Εκεί *πονάει*. *Άου! Μμμμιάου!*

3.2.2 Ο πόνος ως συμμετέχουσα οντότητα

As προχωρήσουμε τώρα στη γλωσσική πραγμάτωση της επώδυνης εμπειρίας ως οντότητας μέσω ονοματικών φράσεων με το ουσιαστικό *πόνος*. Η λεξικο-γραμματική ανάλυση των ελληνικών δεδομένων ενισχύουν την εγκυρότητα και ισχύ των

προτεινόμενων από τον Halliday (1998) για την Αγγλική οντολογικών (γραμματικο-σημασιολογικών) χαρακτηριστικών του πόνου (π.χ. την απεικόνισή του ως ιδιοκτησία / κτήση, τις ποικίλες διαβαθμίσεις της έντασής του, τις ποικίλες χαρακτηριστικές του ιδιότητες και τις διάφορες θέσεις του σώματος όπου εντοπίζεται), με βάση τα οποία είναι δυνατόν ο πόνος να αποτελέσει «αντικείμενο» περιγραφής, μέτρησης και αξιολόγησης. Έτσι, π.χ.

(α) ο πόνος μπορεί να γίνει αντιληπτός ως ανεπιθύμητη ιδιοκτησία / κτήση της οποίας ο πάσχων μπορεί να γίνει αποδέκτης, περιστασιακός ή μόνιμος κάτοχος και από την οποία πασχίζει με κάθε τρόπο να απαλλαγεί, αντίθετα με αυτό που συμβαίνει στις τυπικές περιπτώσεις ιδιοκτησίας όπου ο ιδιοκτήτης αγωνίζεται να αποκτήσει κάτι και μετά να το διατηρήσει, π.χ.:

(6) A: Άρχισα να έχω φριχτούς πόνους. (αποκτηθείσα ιδιοκτησία / κτήση)

(7) A: Δίνει τον πόνο εδώ πάνω. (ληφθείσα ιδιοκτησία / κτήση)

(8) A: Μονίμως έχω ένα πόνο από εδώ. (μόνιμη ιδιοκτησία / κτήση)

(9) A: Γιατί αυτούς τους πόνους τους ξαναείχα και περπατούσα διπλωμένη στα δύο. (παλιά ιδιοκτησία / κτήση)

(10) A: Δεν θα έχουμε άλλους πόνους μάλλον. (χαμένη ιδιοκτησία / κτήση)

(β) μπορεί να ποικίλλει ως προς την ένταση και τις χαρακτηριστικές ιδιότητες –π.χ. ο πόνος είναι έντονος και μουντός.

Μεταξύ των επιθέτων που δηλώνουν ένταση, παρατηρήθηκαν στους διαλόγους θεραπευτών–ασθενών τα *λίγος, μέτριος, έντονος, δυνατός, υπερβολικός, μέγιστος, φριχτός, ανεκτός, αδιόρθωτος, αβάσταχτος* και *αφόρητος*. Από αυτά, το συναισθηματικά φορτισμένο *αφόρητος* είναι μακράν το συχνότερο που απαντά, ακολουθούμενο από τα *έντονος* και *δυνατός*.

(11) A: Πόνος *υπερβολικός*. Δεν βασίζεται με καμία δύναμη.

Από τους περιγραφικούς, μη τεχνικούς, όρους που χρησιμοποίησαν οι ασθενείς στους διαλόγους για να αποδώσουν τις χαρακτηριστικές αισθητηριακές ιδιότητες του πόνου τους, αξίζει να σημειώσουμε τα επίθετα *κινητός, διάχυτος, λεπτός, ανεπαίσθητος, βαθύς, γλυκός, μουντός, ξερός, οξύς*, τα περισσότερα από τα οποία χρησιμοποιούνται με μεταφορική σημασία. Μερικά από αυτά –π.χ. *γλυκός πόνος, οξύς πόνος*– μοιάζουν να δηλώνουν συνδυαστικά τόσο την ένταση όσο και τα χαρακτηριστικά του πόνου, αφού η διάκριση ανάμεσα σε αυτά τα δύο δεν είναι πάντα εύκολο να γίνει. Εντύπωση προκαλεί και η χρήση συναισθηματικά φορτισμένων λέξεων, όπως *βιώσιμος, αλλιώτικος, τρομερός, σοβαρός, αλύπητος* και *όχι αστείος*.

(12) A: Δεν πονάει ακριβώς, είναι *γλυκός* πόνος.

Τέλος, ωθούμενοι από την επείγουσα ανάγκη να κοινοποιήσουν τον πόνο τους όσον αφορά την ένταση, τα χαρακτηριστικά του και τις συναισθηματικές αντιδράσεις που τους προκαλεί, οι ασθενείς αυθόρμητα επιλέγουν μεταφορικά δομημένους περιγραφικούς όρους και περιφραστικές δομές με τη λέξη *σαν* και ένα ουσιαστικό, π.χ.

σαν *μαχαιριά*. Κάποιες από τις περιγραφές αυτές είναι πρωτότυπες, λιγότερο συμβατικές ή προβλέψιμες σε σύγκριση με τους ευρύτερα χρησιμοποιούμενους όρους. Έτσι, εξαιτίας κάποιας χαρακτηριστικής της ιδιότητας, η αίσθηση του πόνου παρομοιάζεται με τη μέθοδο, το εργαλείο ή το μέσον που χρησιμοποιείται για την πραγματοποίηση μιας επιθετικής ενέργειας που δυνητικά προκαλεί πόνο: Οι ποικίλες αισθητηριακές ιδιότητες του πόνου αναπαριστώνται μεταφορικά μέσω ενός φάσματος φυσικών αιτιών, με βάση τη γενική μετωνυμική σχέση ΕΡΓΑΛΕΙΟ / ΜΕΣΟΝ ΑΝΤΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΕΡΓΕΙΑ / ΠΡΑΞΗ (βλ. παρακάτω τη σχετική συζήτηση για τους εννοιολογικούς μηχανισμούς που ενεργοποιούν τις μεταφορικές απεικονίσεις της επώδυνης εμπειρίας).

(13) Α: Ο πόνος είναι *αφόρητος*... είναι ...εε... *σαν να είναι ένα σύρμα* από μέσα και *στρίβει*, έτσι το αισθάνομαι.

(14) Α: Είναι πόνος *σε σουβλιές*.

(γ) μπορεί να εμφανιστεί σε διάφορα σημεία του σώματος, τα οποία –εκτός του να προσδιορίζονται με κάποιο επίρρημα, π.χ. *εκεί, εδώ μέσα*, με επίθετο, π.χ. *τοπικός, εντοπισμένος*, ή με σύνθετο ουσιαστικό, π.χ. *στομαχόπονος, πονοκέφαλος, οσφυαλγία, ισχιαλγία*– είναι δυνατόν να απεικονιστούν σαν ένα «μονοπάτι» μέσα από το οποίο ο πόνος μετακινείται, «ταξιδεύει» στο σώμα του πάσχοντος. Έτσι, προκύπτει η βασική μεταφορική αντίληψη του πόνου ως κινούμενης οντότητας, η οποία οδηγεί στην προσωποποίησή της, όπως θα δούμε παρακάτω.

(15) Α: Ξεκινάει *από το σβέρκο* και καταλήγει *εδώ, στους κροτάφους*.

(16) Α: Έχω πόνο *στη μέση*... *εδώ χαμηλά*... *μέχρι το πόδι* μου πάνει...

Ο περιγραφικός χαρακτήρας των ονοματικών φράσεων που περιέχουν το ουσιαστικό *πόνος* γίνεται ακόμη σαφέστερος όταν προχωρήσουμε στην ανάλυση μεταφορικών συντακτικών δομών με ονοματική πραγμάτωση του πόνου. Η διερεύνηση του ρόλου της μεταφοράς στην απεικόνιση του πόνου θα μας δείξει τους εννοιολογικούς μηχανισμούς μέσα από τους οποίους η επώδυνη εμπειρία γίνεται αντιληπτή ως αντικειμενοποιημένη και/ή προσωποποιημένη οντότητα.

3.2.3 Ο μεταφορικός λόγος στην απεικόνιση του πόνου

Η γνωστική σημασιολογική ανάλυση (βλ. Kövecses 1990, 1995, 2000, 2005, 2008, Lakoff & Johnson 1999 και Talmy 1988, μεταξύ άλλων) που προτείνω για την ερμηνεία του μεταφορικού λόγου που παρατηρείται στο corpus των ελληνικών διαλόγων θεραπευτών–ασθενών ενισχύει την άποψη ότι οι πάσχοντες καταφεύγουν συχνά σε μεταφορικές εκφράσεις πόνου προκειμένου να αντιμετωπίσουν την εγγενή δυσκολία περιγραφής αυτής της πολύπλοκης, αόρατης και προσωπικής αίσθησης. Αυτή η άποψη έχει διατυπωθεί σε μελέτες που έχουν γίνει από τη σκοπιά της ιατρικής (π.χ. Borsook, LeBel & McPeck 1998, Fernandez & Towery 1996, Melzack & Torgerson 1971), της νοσηλευτικής (π.χ. Hallberg & Carlsson 2000, Paulson, Danielson & Söderberg 2002, Söderberg & Norberg 1995) και των κοινωνικών επιστημών (π.χ. Aldrich & Eccleston 2000, Kugelmann 1999).

Δεδομένης της γενικά αποδεκτής αντίληψης ότι «η μεταφορά είναι αναπόσπαστο μέρος του τρόπου που οι άνθρωποι επικοινωνούν μεταξύ τους σχετικά με αφηρημένες ιδέες, ιδέες για τις οποίες τους είναι δύσκολο να μιλήσουν, καθώς και σχετικά με απόψεις που αφορούν σε συνήθεις εμπειρίες» (Gibbs 1999: 44), δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι έχει παρατηρηθεί πως οι ασθενείς συχνά προσπαθούν να περιγράψουν τον πόνο τους με μεταφορικούς όρους. Με βάση τα λεγόμενα των ίδιων των ασθενών, η χρήση του μεταφορικού λόγου στον πόνο συνδέεται σταθερά με τη δυσκολία επικοινωνίας της επώδυνης εμπειρίας. Συνδέεται, δηλαδή, με τη δυσκολία που αντιμετωπίζει ο ασθενής στο να διατυπώσει με σαφήνεια μια περιγραφή μέσω της οποίας να επιτρέψει στον ακροατή του να «αναγνωρίσει» αυτό το προσωπικό επώδυνο αισθητηριακό βίωμα στο οποίο εκείνος, ως τρίτος, δεν έχει άμεση πρόσβαση.

Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι, όπως στην περίπτωση του πόνου, έτσι και στην περίπτωση της ασθένειας και ιδιαίτερα της χρόνιας ασθένειας, έχει παρατηρηθεί πως οι άνθρωποι μιλούν χρησιμοποιώντας μεταφορικό λόγο (Sontag 1978 και 1988, δημοσιευμένα μαζί σε ένα τόμο, 1991, Gwyn 1999). Η χρήση του μεταφορικού λόγου ως μέσου για την κατανόηση της ασθένειας και την κοινοποίησή της σε άλλους έχει επίσης αποδοθεί στη δυσκολία που αντιμετωπίζει κάθε άνθρωπος στο να διατυπώσει έντονα προσωπικά βιώματα με κυριολεκτικούς όρους (Deignan 2005b: 133). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση ότι μερικές μεταφορικές αναπαραστάσεις χρησιμοποιούνται από κοινού τόσο για την απεικόνιση του πόνου όσο και της ασθένειας, όπως π.χ. η μεταφορική εικόνα της ΕΠΙΔΡΟΜΗΣ, του ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΧΘΡΟΥ, της ΦΩΤΙΑΣ και της ΚΙΝΗΣΗΣ (Gwyn 1999, Sontag 1991, Semino, Heywood & Short 2004). (Βλ. σχετική συζήτηση παρακάτω.)

Η ανάλυση των διαλόγων του corpus από γνωστική-σημασιολογική προοπτική καταδεικνύει την ύπαρξη στενής, αμφίδρομης, σχέσης ανάμεσα στην εννοιολογική απεικόνιση της επώδυνης εμπειρίας και στην εκάστοτε συντακτική λειτουργία του ουσιαστικού *πόνος* στις ποικίλες μεταφορικές δομές. Με άλλα λόγια, οι διάφορες μεταφορικές εννοιολογικές αντιλήψεις του πόνου ως οντότητας καθορίζονται εν πολλοίς από τη συντακτική λειτουργία της λέξης *πόνος* στις διάφορες δομές, από το *αν*, δηλαδή, το ουσιαστικό *πόνος* αποτελεί το συντακτικό αντικείμενο ή το συντακτικό υποκείμενο μιας πρότασης. Έτσι, όπως θα δούμε παρακάτω πιο αναλυτικά με σχετικά παραδείγματα από τους διαλόγους θεραπευτών-ασθενών, ο *πόνος* (α) «αντικειμενοποιείται» εννοιολογικά σε δομές όπου η λέξη *πόνος* λειτουργεί ως συντακτικό αντικείμενο του κτητικού ρήματος *έχω*, (β) γίνεται αντιληπτός ως οντότητα που εμφανίζεται και στη συνέχεια κινείται μέσα σε οριοθετημένο χώρο –δηλαδή στο ανθρώπινο σώμα– όταν το ουσιαστικό *πόνος* «προάγεται» σε συντακτικό υποκείμενο αμετάβατων ρημάτων που δηλώνουν κυρίως κίνηση και (γ) προσωποποιείται όταν η λέξη *πόνος* λειτουργεί ως συντακτικό υποκείμενο σε μεταβατικές δομές όπου αποκτά χαρακτηριστικά Δράστη, οι ενέργειες του οποίου «μεταβαίνουν» στον πάσχοντα. (Βλ. επίσης Lascaratou & Marmaridou 2005 και Lascaratou 2007.)

Έτσι, όταν ο ασθενής λέει:

(17) Α: Στο χωριό... *είχα δυνατούς πόνους* και τη νύχτα ακόμη.

(18) Α: Δεν τον *είχα αυτόν τον πόνο*.

Οι δομές αυτές στις οποίες ο *πόνος* εμφανίζεται ως συντακτικό αντικείμενο του ρήματος *έχω* αναπαριστούν εικονικά και την εννοιολογική του αντικειμενοποίηση. Η συντακτική αυτή πραγμάτωσή του ως αντικειμένου επιτρέπει στον *πόνο* να «απομακρυνθεί» εννοιολογικά από τον πάσχοντα και να εμφανιστεί ως ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΚΕΚΤΗΜΕΝΗ ΟΝΤΟΤΗΤΑ, ως ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΙΜΗ ή ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΙΜΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ. Έτσι, ο *πόνος* γίνεται αντιληπτός ως ΟΝΤΟΤΗΤΑ ανεξάρτητη από τον πάσχοντα, πράγμα που διευκολύνει τον ίδιο τον ασθενή και τον ιατρό στην προσπάθειά τους να αναγνωρίσουν, να περιγράψουν και να μετρήσουν τον πόνο.

Όταν ο ασθενής λέει:

(19) Α: *Έρχεται ο πόνος, φεύγει, ξανάρχεται*.

(20) Α: *Αυτός ο πόνος έρχεται απότομα... πότε έρχεται, πότε φεύγει*.

(21) Α: *Πλησιάζει ο πόνος προς τα κάτω λίγο*.

(22) Α: *Μου πάει πιο βαθειά ο πόνος...*

(23) Α: ...έτσι *απλώνεται ο πόνος* και μετά *με χτυπάει* εδώ στο χέρι.

Ο *πόνος* γίνεται αντιληπτός ως οντότητα που βρίσκεται ή εμφανίζεται και κατ' επέκταση κινείται μέσα σε έναν οριοθετημένο χώρο, δηλαδή μέσα στο ανθρώπινο σώμα. Η εννοιολογική αυτή απεικόνιση γίνεται εφικτή με την «προαγωγή» του *πόνου* σε συντακτικό υποκείμενο αμετάβατων ρημάτων που εκφράζουν κίνηση. Έτσι, ο *πόνος* εμφανίζεται ως Δράστης ή υποκινητής της ίδιας του της κίνησης μέσα στο σώμα του πάσχοντος και κατά συνέπεια γίνεται αντιληπτός ως ΑΥΤΟΒΟΥΛΗ, δηλαδή ΕΜΨΥΧΗ, ΚΙΝΟΥΜΕΝΗ ΟΝΤΟΤΗΤΑ, ως ΑΝΕΠΙΘΥΜΗΤΟΣ ΚΑΙ ΑΠΡΟΣΚΛΗΤΟΣ ΕΠΙΣΚΕΠΤΗΣ.

Όταν ο ασθενής προσβάλλεται από πόνο, μπορεί να διατυπώσει αυτό το αίσθημα ως εξής:

(24) Α: Απότομα μια μέρα *μ' έπιασε ένας πόνος*.

(ξεκίνημα του πόνου)

(25) Α: *Άμα με πιάσει, μου αλλάζει τα φώτα!*

(ξεκίνημα του πόνου και εξουθενωτικό του αποτέλεσμα)

(26) Α: *Όταν με πιάνει, βελονιάζει και πονάει*.

(ξεκίνημα και εργαλείο του πόνου)

Στις ποικίλες και αλληλένδετες αυτές δομές ο *πόνος* απεικονίζεται εννοιολογικά σαν προσωποποιημένη οντότητα με χαρακτηριστικά Δράστη, και συγκεκριμένα σαν οντότητα της οποίας η δράση μπορεί να μεταβιβαστεί στον πάσχοντα. (Βλ. επίσης Lascaratou & Marmaridou 2005 και Lascaratou 2008.) Η απόδοση χαρακτηριστικών Δράστη στον *πόνο* και η συνακόλουθη προσωποποίησή του γίνεται εφικτή με την «προαγωγή» του *πόνου* σε συντακτικό υποκείμενο μεταβατικών ρημάτων (π.χ. *χτυπώ, ταραζώ, τινάζω, πνίγω, σφίγγω, σφάζω*) –δηλαδή ρημάτων που εμφανίζονται σε συντακτικές δομές με Υποκείμενο, Ρήμα και Αντικείμενο (βλ. παραδείγματα (27)–(34) παρακάτω). Έτσι, ο *πόνος* αποκτά χαρακτηριστικά έμψυχης οντότητας και

απεικονίζεται εννοιολογικά σαν ΚΑΚΟΒΟΥΛΟΣ ΕΧΘΡΟΣ ΠΟΥ ΕΠΙΤΙΘΕΤΑΙ, ΦΥΛΑΚΙΖΕΙ ΚΑΙ ΒΑΣΑΝΙΖΕΙ ΑΝΕΛΗΤΑ ΤΟΝ ΠΑΣΧΟΝΤΑ, σαν εχθρός που ενέχεται σε εξαιρετικά επιθετικές και τρομακτικές πράξεις.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι το υλικό των ελληνικών διαλόγων θεραπειών–ασθενών είναι πλούσιο σ’ αυτό που η Scarry ονομάζει «η γλώσσα του εξωτερικού δράστη / αιτίου» (“language of agency”). Οι μεταφορικές απεικονίσεις του πόνου που παρατηρήθηκαν στους διαλόγους συμφωνούν με τον ισχυρισμό της Scarry ότι για τον πάσχοντα «το αίσθημα του πόνου συνεπάγεται το αίσθημα ότι αυτός υφίσταται μια επιθετική ενέργεια». Ωστόσο, στο corpus μου αυτό το συναίσθημα εκφράζεται κυρίως με την απεικόνιση *του ίδιου του πόνου* ως ΑΝΕΛΗΤΟΥ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗ (βλ. επίσης Lascaratou & Marmaridou 2005) να επενεργεί στον πάσχοντα χρησιμοποιώντας διάφορα εργαλεία ή όπλα και όχι με την απεικόνιση συγκεκριμένων εργαλείων ή όπλων που να προκαλούν πόνο από μόνα τους. Μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα:

- (27) Α: *Με ταραίζει όλο, όλο, από τον πόνο με τινάζει όλο εδώ, βαράει με κάτι μπιχτές...*
- (28) Α: *...έντονος πόνος και με χτυπούσε ως το γόνατο κάτω*
- (29) Α: *Τώρα, ας πούμε, με καίει, με καίει.*
- (30) Α: *Μια φλόγα μ’ αγκυλώνει... με τσιμπάει... με τρώει.*
- (31) Θ: *Σας τσιμπάει το βράδυ ο πόνος;*
Α: *ουουου, αφού χθες το βράδυ δεν μπορούσα να κοιμηθώ.*
- (32) Θ: *Και πονάτε;*
Α: *ε... αφού με... πνίγει..*
Θ: *Σας σφίγγει δηλαδή.*
Α: *Με σφίγγει.*
- (33) Α: *...αρχίζει και με τραβάει... από δω και πέρα.*
Θ: *Τράβηγμα νιώθετε εδώ.*
Α: *Ναι. Άλλοτε αυτό, ξέρετε, τραβάει... και χτυπάει και εδώ, ενώ άλλοτε τραβάει μόνο εδώ και δε χτυπάει και κάτω.*
- (34) Α: *Περνά ένας πόνος... και με σφάζει.*

Στα αποσπάσματα αυτά, η πραγματική ή δυνητική φθορά των ιστών απεικονίζεται σαν το αποτέλεσμα της ενέργειας μιας δύναμης που βιώνεται από τον πάσχοντα σαν να τον *τρυπάει με βελόνα* (26), να τον *ταράζει* (27), να τον *τινάζει* (27), να τον *βαράει* (27), να τον *πιέζει δυνατά* (27), να τον *χτυπάει / δέρνει* (28) και (31), να τον *καίει* (29) και (30), να τον *αγκυλώνει* (30), να τον *τσιμπάει* (30) και (31), να τον *καταβροχθίζει* (30), να τον *πνίγει* (32), να τον *σφίγγει* (32), να τον *τραβάει* (33) και να τον *σφάζει* (34). Συγκεκριμένα, τα αίτια του πόνου αναπαριστώνται εννοιολογικά και γλωσσικά με μια ποικιλία από εργαλεία βασανισμού και δυνάμεις –όπως ΞΙΦΟΣ / ΟΞΥ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ, ΚΕΝΤΡΙ, ΒΕΛΟΝΑ, ΜΑΧΑΙΡΙ ΣΦΑΓΗΣ, ΦΩΤΙΑ / ΘΕΡΜΟΤΗΤΑ, ΦΥΣΙΚΗ ΑΝΑΤΑΡΑΧΗ, ΦΥΣΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ ΚΑΙ ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ– που χρησιμοποιεί ο ΠΟΝΟΣ ΩΣ ΑΝΕΛΗΤΟΣ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΣ ή ΣΦΑΓΕΑΣ. Έτσι, τα αίτια του πόνου γίνονται αντιληπτά μέσα από τον εννοιολογικό μηχανισμό της μετωνυμίας και συγκεκριμένα της μετωνυμικής σχέσης

ΕΡΓΑΛΕΙΟ / ΜΕΣΟΝ ΑΝΤΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΕΡΓΕΙΑ / ΠΡΑΞΗ. Στη συνέχεια, αυτά τα εργαλεία και οι δυνάμεις ενεργοποιούν τη μεταφορική αντίληψη του πόνου ως μιας εμπειρίας (που προκαλείται) με τέτοια μέσα (π.χ. ΜΑΧΑΙΡΙ, ΚΕΝΤΡΙ, ΦΩΤΙΑ / ΘΕΡΜΟΤΗΤΑ) και έτσι προκύπτει η μεταφορική αντίληψη της ποικιλίας των χαρακτηριστικών ιδιοτήτων και των διαβαθμίσεων του πόνου, π.χ. *σαν μαχαιριά, σαν κεντρί, καυστικός* (βλ. παρακάτω συζήτηση των καθιερωμένων μεταφορικών όρων περιγραφής του πόνου). Εν κατακλείδι, στις μεταβατικές αυτές δομές ενεργοποιούνται –μεταξύ άλλων– οι μεταφορές Ο ΠΟΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΑΝΕΛΗΤΟΣ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΣ, Ο ΠΟΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΣΦΑΓΕΑΣ, Ο ΠΟΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΦΥΣΙΚΗ ΑΝΑΤΑΡΑΧΗ, Ο ΠΟΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΒΕΛΟΝΑ, Ο ΠΟΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΞΙΦΟΣ / ΟΞΥ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ, Ο ΠΟΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΚΕΝΤΡΙ, Ο ΠΟΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΦΩΤΙΑ / ΘΕΡΜΟΤΗΤΑ, Ο ΠΟΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΜΑΧΑΙΡΙ ΣΦΑΓΗΣ, Ο ΠΟΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΦΥΣΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ, Ο ΠΟΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ.

Με βάση τα εμπειρικά δεδομένα που προέκυψαν από την ανάλυση των ελληνικών διαλόγων θεραπευτών–ασθενών, έχω προτείνει ότι οι επιμέρους μεταφορικές απεικονίσεις του πόνου αποτελούν πραγματώσεις μιας γενικότερης, βασικής μεταφοράς, την οποία διατυπώνω ως Ο ΠΟΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΜΙΑ ΔΥΝΑΜΗ και την παραλληλίζω με τη θεμελιώδη μεταφορά ΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΕΙΝΑΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ που προτείνει ο Kövecses (2000 και 2008) για τη μεταφορική απεικόνιση των συναισθημάτων. Επιπλέον, έχω υποστηρίξει ότι η πλειοψηφία των μεταφορών που παρατηρήθηκαν στους διαλόγους θεραπευτών–ασθενών εστιάζουν στην αλυσίδα αίτιο → δύναμη (δηλαδή, αίτιο → πόνος) του επώδυνου βιώματος. Αυτό ερμηνεύεται από το ότι πρωταρχικός στόχος της διαδραστικής επικοινωνίας θεραπευτών–ασθενών είναι η διαλεύκανση του τρόπου που ο πόνος προκαλείται και γίνεται αισθητός από τον πάσχοντα και όχι ο προσδιορισμός των εξωτερικών αντιδράσεων του ασθενή, αν δηλαδή αντιδρά στον πόνο με κλάμα, κραυγές ή βογκητά.

Επιπλέον, υποστηρίζω την άποψη ότι οι εννοιολογικοί μηχανισμοί (μετωνυμίες και μεταφορές) οι οποίοι αποτελούν τη βάση των επιμέρους γλωσσικών μεταφορικών απεικονίσεων του πόνου που παρατηρήθηκαν στο ελληνικό corpus μπορούν να ενεργοποιηθούν μόνο μέσα στο πλαίσιο των περιορισμών που επιβάλλουν τα καθολικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φυσιολογίας του πόνου. Την άποψη αυτή υποστηρίζω υιοθετώντας την υπόθεση της «ενσωμάτωσης» που έχει διατυπώσει σε σχέση με τη γλωσσική απεικόνιση των συναισθημάτων ο Kövecses (2000: 164-5, 185, 190-1 και εφεξής). Συγκεκριμένα, με τον όρο «ενσωμάτωση» εννοούμε τον τρόπο με τον οποίο η φυσιολογία του ανθρώπινου σώματος καθορίζει και περιορίζει την εννοιολογική αντίληψη και τη γλωσσική απόδοση των ανθρώπινων αισθητηριακών και συναισθηματικών εμπειριών. Με απλά λόγια, στην περίπτωση του πόνου, αν υποθέσουμε ότι η φυσιολογία του ανθρώπινου σώματος έχει καθολικά χαρακτηριστικά, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι και η φυσιολογία του πόνου, δηλαδή οι συγκεκριμένη τύποι –πραγματικής ή δυναμικής– φθοράς των ιστών του σώματος και οι συνακόλουθες αισθητηριακές συνέπειες έχουν επίσης οικουμενικό χαρακτήρα. Υποστηρίζουμε, επομένως, ότι αυτός ο καθολικός χαρακτήρας της ανθρώπινης φυσιολογίας του πόνου ενεργοποιεί –επιβάλλοντας τους δικούς του περιορισμούς– τον τρόπο που ο κάθε άνθρωπος αντιλαμβάνεται το σώμα του και τις φυσιολογικές